

تبیین جامعه‌شناختی عوامل تأثیرگذار بر نگرش دانش‌آموزان به مواد مخدر

(مطالعه موردی: دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر مهریز)

مقاله علمی پژوهشی

ابوالفضل پورگنجی^۱، سیدعلیرضا افشانی^۲

شناسه پژوهشگر (آرکید): ۳۷۷۳-۳۱۷۴-۰۰۰۶-۰۰۰۹

شناسه پژوهشگر (آرکید): ۳۳۲۹-۲۳۱۱-۰۰۰۰-۰۰۰۰

چکیده

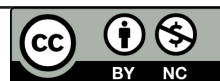
در سال‌های اخیر سن مصرف مواد مخدر در ایران به شدت نزولی بوده و به ۱۰ تا ۱۲ سال کاهش پیدا کرده است؛ از این رو دانش‌آموزان به عنوان گروه واقع در این بازه سنی حساس، بیش‌ازپیش در معرض مصرف مواد مخدر قرار گرفته‌اند. عوامل مختلفی در شکل‌گیری این مسئله نقش دارند که شناخت آن‌ها می‌تواند مواجهه مطلوب‌تری را با مصرف مواد مخدر در میان دانش‌آموزان شکل دهد. بر این اساس، پژوهش کمی حاضر با استفاده از روش پیمایش، به تبیین جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر نگرش دانش‌آموزان به مواد مخدر پرداخته است. جامعه آماری پژوهش، دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر مهریز بودند که تعداد ۲۵۰ نفر از آن‌ها با شیوه نمونه‌گیری طبقه‌بندی شده مورد مطالعه قرار گرفتند. یافته‌ها نشان داد نگرش دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد مخدر منفی است و متغیرهای دین‌داری، سرمایه اجتماعی و نوع روابط درون خانواده بر نگرش آن‌ها نسبت به مواد مخدر نیز تأثیر منفی دارد. همچنین، متغیرهای مستقل در مجموع در حد متوسط توان تبیین واریانس متغیر نگرش به مصرف مواد مخدر را دارند. بر این اساس، می‌توان گفت در بین بخش قابل‌توجهی از دانش‌آموزان، تقویت دین‌داری، سرمایه اجتماعی و نوع روابط خانواده می‌تواند منجر به تقویت نگرش منفی دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد مخدر شود.

واژگان کلیدی: نگرش به مواد مخدر، دین‌داری، سرمایه اجتماعی، روابط درون خانواده، دانش‌آموزان.

۱. مربی، گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول) / pourganji@pnu.ac.ir
۲. استاد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران / afshanalirezaz@yazd.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۸/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۵

دوفصلنامه مسائل اجتماعی ایران، سال چهاردهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲، صفحات ۷۱ تا ۱۰۲.

ISSN: 2476-6933/ © Kharazmi University

Sociological Explanation of Influencing Factors on Students' Attitudes towards Drugs

(Case study: second grade secondary school students in Mehriz city)

Aboulfazl Pourganji

(corresponding author)

Instructor Department of Sociology, Faculty of Law and Social Sciences, Payame Noor University, Theran, Iran (pourganji@pnu.ac.ir)

Seyed Alireza Afshani

Professor of Sociology, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, I.R.Iran (afshanalireza@yazd.ac.ir)

Research Article

Abstract

In recent years, the age of drug use in Iran has decreased to 10-12 years, and students, as a group in this sensitive age group, have been exposed to drug use more than before. Various factors play a role in the formation of this problem, knowing which can lead to a more favorable encounter with the problem of drug use among students. Based on this, the present research has analyzed the sociological factors affecting students' attitudes towards drugs by using quantitative methodology and survey method. The statistical population of the research was the second grade high school students of Mehriz, 250 of whom were studied using the stratified sampling method. The findings showed that the attitude of students towards drug use is negative and the effect of the variables of religiosity, social capital and the type of relationships within the family on the attitude of students towards drugs is also negative. Furthermore, the independent variables in total have an average ability to explain the variance of the variable of attitude towards drug use. Based on this, it can be said that strengthening religiosity, social capital and the type of family relationships among a significant part of students can lead to strengthening the negative attitude of students towards drug use.

Key words: Attitude towards drugs, Religiosity, Social capital, Family relations, Students, Mehriz.

Social Problems of Iran

Biannual Journal, Vol. 14, No. 2, Autumn & Winter 2024, 71-102.

Received: 4/11/2023 Accepted: 15/1/2024

۱. مقدمه و بیان مسئله

مصرف مواد مخدر، از جمله آسیب‌های اجتماعی شایع در جامعه ایران طی چند دهه اخیر است. نکته قابل توجه در این بین، روند کاهشی میانگین سن مصرف مواد مخدر در ایران همانند بیشتر کشورهای جهان است. پژوهش‌های دو دهه اخیر، برآوردهای مختلفی در زمینه سن شیوع اعتیاد ارائه داده‌اند که عموماً بر کاهش سن شیوع مصرف مواد مخدر تأکید دارند (ولدیگی و انتظامی، ۱۳۹۲؛ یارمحمدی واصل و قنادی، ۱۴۰۱؛ ضیایی و همکاران، ۱۳۸۰؛ بوستانی و خواجه دولت‌آباد، ۱۳۹۳؛ نریمانی و همکاران، ۱۳۹۵؛ چوپانی و همکاران، ۱۳۹۶). ضیایی و همکاران (۱۳۸۰) سن شیوع اعتیاد در سال ۱۳۷۸ در دانش‌آموزان دختر را ۱۴/۲۹ سال و در دانش‌آموزان پسر ۱۴/۳۶ سال برآورد کرده‌اند. بوستانی و خواجه دولت‌آباد (۱۳۹۳) معتقدند کاهش سن شیوع مصرف مواد مخدر در دو دهه اخیر به شدت کاهش یافته و به زیر ۲۰ سال و گاهی به ۸ سال رسیده است. نهادهای مختلف، آمارهای گوناگونی در این زمینه ارائه داده‌اند. سازمان بهزیستی کشور از کاهش سن شیوع مصرف مواد مخدر به ۱۰ سال در کشور در سال ۱۴۰۲ خبر می‌دهد. ستاد مبارزه با مواد مخدر نیز همین سن (۱۰ سال) را به عنوان سن شیوع مصرف مواد مخدر در ایران ذکر کرده است (تسنیم، ۱۴۰۲). به طور کلی، آمارهای مختلف نشان از پایین آمدن سن مصرف مواد مخدر در ایران دارد.

دانش‌آموزان که در بازه سنی پیش گفته قرار دارند، مهم‌ترین گروهی هستند که بیشتر از افراد دیگر در معرض مصرف آن قرار دارند. نتیجه پژوهش ضیاء‌الدینی و همکاران (۱۳۸۹) در مدارس کرمان نشان داد سن اولین تجربه مصرف در مورد سیگار ۱۴/۰، قلیان ۱۳/۹، الکل ۱۴/۶، داروهای آرام‌بخش ۱۳/۱، مسکن قوی ۱۵/۳، اکستازی ۱۷/۰، حشیش ۱۶/۷، هرئین ۱۶/۷، تریاک ۱۶/۷ و پمپرک یا ناس ۱۵/۳ سال بوده است. شیخ و کاشی (۱۳۹۴) به این نتیجه رسیده‌اند که شیوع مصرف مواد مخدر در بین دانش‌آموزان پسر ایرانی ۵/۲۵٪ و در بین دختران دانش‌آموز ایرانی ۳/۷۵٪ است. نریمانی و همکاران (۱۳۹۵) شیوع مصرف مواد مخدر را در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر سمنان، ۷/۸٪ برآورد کرده‌اند. صرامی، پژوهشگر اعتیاد، شیوع مصرف مواد در نوجوانان در دهه ۸۰ را نیم درصد و در دهه ۹۰ بیش از ۲۰٪ برشمرده است (ایرنا، ۱۴۰۱). معاون پیشگیری ستاد مبارزه با مواد مخدر بیان داشته آخرین آمار رسمی موجود در این زمینه مربوط به سال ۱۳۹۵ است که ۲/۱٪ دانش‌آموزان دچار شیوع مواد مخدر هستند (میزان مصرف مواد مخدر در جمعیت فعال کشور حدود ۵/۴٪ است) که بیشتر این شیوع در میان دانش‌آموزان دبیرستانی است. (تسنیم، ۱۴۰۲).

این آمار نشان از آن دارد که امروزه با پدیده «نوجوانی شدن مصرف مواد مخدر» مواجهیم که در کنار پدیده‌های دیگری مانند «زنانه شدن مصرف مواد مخدر»، حکایت از تغییر الگوی شیوع و مصرف مواد مخدر در ایران دارد. بخشی از این تغییرات الگویی، به تحولات فرهنگی و ارزشی جامعه ایرانی بازمی‌گردد. مدرنیته، جهانی شدن و رشد رسانه‌های اجتماعی مجازی فضای فرهنگی نوینی را در جامعه به‌ویژه در میان نوجوانان شکل داده است. به هر حال، این تغییر نگرش به مصرف مواد مخدر می‌تواند پیامدهای منفی زیادی هم برای افراد و هم برای جامعه به دنبال داشته باشد. دانش‌آموزان نسل شکل‌دهنده آینده کشور هستند و به همین دلیل اعتیاد آنان از یک طرف و تغییر نگرش آنان به مصرف مواد مخدر از طرف دیگر، می‌تواند پیامدهای اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ناگواری برای جامعه ایرانی به دنبال داشته باشد.

عوامل مختلفی بر نگرش به مواد مخدر در میان دانش‌آموزان تأثیرگذار است. دانش‌آموزان به صورت مداوم با دو نهاد محوری خانواده و مدرسه در تعامل‌اند. جامعه‌پذیری دانش‌آموزان و شکل‌گیری نظام ارزشی، نگرشی و رفتاری آن‌ها، در این تعامل (نوع روابط و مناسبات خانوادگی و تعاملات دانش‌آموزان در مدرسه با یکدیگر و با معلمان) اتفاق می‌افتد. در کنار این دو نهاد، دین‌داری نیز می‌تواند نقشی تعیین‌کننده در نگرش‌ها و رفتارهای دانش‌آموزان داشته باشد. تأثیرگذاری این عامل از طریق نظام ارزشی خانواده‌ها از یک طرف و نظام ارزشی غالب بر مدارس ایران از طرف دیگر اتفاق می‌افتد. در واقع، دین‌داری بنیاد نظام ارزشی خانواده و مدرسه و طبیعتاً عامل محوری در شکل‌گیری نگرش‌های دانش‌آموزان نیز به شمار می‌رود؛ بنابراین به نظر می‌رسد سه عامل روابط خانوادگی، تعاملات اجتماعی در مدرسه (سرمایه اجتماعی) و دین‌داری، نقش محوری‌تری در شکل‌گیری نگرش دانش‌آموزان نسبت به مسائل مختلف از جمله مصرف مواد مخدر داشته باشند.

در دوران تحصیلی، نوجوانان با گروه‌های همسالان خود در محیط مدرسه در تعامل قرار می‌گیرند و این تعاملات اجتماعی تأثیر قابل‌توجهی بر نگرش به مواد مخدر دارد. فشار گروهی و تأثیر دوستان می‌تواند باعث شود که دانش‌آموزان به پذیرش و استفاده از مواد مخدر تمایل پیدا کنند (ریک^۱ و همکاران، ۲۰۲۳؛ آلوز^۲ و همکاران، ۲۰۲۱). تعامل با دوستان و همسالان در مدرسه، سبب می‌شود دانش‌آموزان در درون یک اجتماع مدرسه‌ای قرار

1. Rice

2. Alves

بگیرند. ارزش‌ها و هنجارهای غالب بر این اجتماع دوستانه، احتمالاً می‌تواند در نگرش دانش‌آموزان به مصرف مواد مخدر نقش داشته باشد. همچنین مشارکت دانش‌آموزان در مدرسه و مشغولیت مدرسه‌ای آن‌ها نیز احتمالاً پیوندهای اجتماعی را در آن‌ها تقویت می‌کند که همین مسئله در نگرش آنان با مصرف مواد مخدر می‌تواند نقش داشته باشد. به‌طورکلی احتمالاً سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان در مدرسه که مواردی مانند پیوند اجتماعی، مشارکت در مدرسه، تعامل و شبکه‌سازی مدرسه‌ای را شامل می‌شود، در نگرش دانش‌آموزان به مصرف مواد مخدر نقش دارد. تعاملات، مشارکت و شبکه‌سازی مدرسه‌ای دانش‌آموزان، شکلی از سرمایه اجتماعی را برای آنان ایجاد می‌کند که عاملی تعیین‌کننده در نگرش آنان نسبت به مصرف مواد مخدر است. سرمایه اجتماعی می‌تواند دانش‌آموزان را از طریق عضویت در شبکه‌های اجتماعی، به مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی سازنده و مفید ترغیب کند (فلیشر و بونل، ۲۰۱۳). زمانی که آنان در فعالیت‌های اجتماعی مشارکت و به‌جامعه خود کمک می‌کنند، نگرش منفی به مصرف مواد مخدر احتمالاً افزایش می‌یابد. این فعالیت‌ها می‌توانند دانش‌آموزان را از فضای خطرناک مصرف مواد مخدر دور کنند (آنلو و همکاران، ۲۰۱۴).

بین زیست مدرسه‌ای و زیست خانوادگی دانش‌آموزان پیوند عمیقی وجود دارد و همین پیوند سبب می‌شود نگرش آن‌ها نسبت به مصرف مواد مخدر تحت تأثیر روابط و تعاملات خانوادگی و مدرسه‌ای به‌طور هم‌زمان قرار داشته باشد. خانواده به‌عنوان نهاد اجتماعی اصلی، تأثیر بسزایی بر نگرش دانش‌آموزان به مواد مخدر دارد. فرایندهای تربیتی و ارتباطات خانوادگی، می‌توانند به‌طور مستقیم بر نگرش و نظرات آن‌ها درباره مواد مخدر تأثیرگذار باشند. تربیت و آموزشی که از سوی والدین صورت می‌پذیرد، می‌تواند به دانش‌آموزان یاد دهد که مواد مخدر چه تأثیراتی منفی بر زندگی و سلامتی آن‌ها دارد. همچنین، ارتباطات خانوادگی مثبت و حمایت والدین نیز می‌توانند نگرش مثبتی درباره عدم استفاده از مواد مخدر در دانش‌آموزان ایجاد کنند (فرناندز ویلا^۳ و همکاران، ۲۰۱۹؛ موسوی و همکاران، ۲۰۱۴). مطالعات نشان می‌دهد در خانواده‌های دارای تنش و تعارض، زمینه را برای نگرش مثبت فرزندان نسبت به مصرف مواد مخدر فراهم می‌کنند. درواقع،

1. Fletcher & Bonell

2. Unlu

3. Fernández-Villa

دانش‌آموزانی که والدین آن‌ها با یکدیگر مشکلات خانوادگی دارند، نگرش مثبت‌تری به مصرف مواد مخدر از خود نشان می‌دهند (والکر و شپرد، ۲۰۰۸؛ میلر^۲ و همکاران، ۲۰۰۰). دین‌داری یکی از بنیادهای نظام ارزشی نهادهای خانواده و مدرسه است. همان‌طور که بحث شد، این دو نهاد در پیوند با یکدیگر قرار دارند و نگرش دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد مخدر را تحت تأثیر قرار می‌دهند. دین‌داری به‌عنوان بنیاد نظام ارزشی این دو نهاد، می‌تواند نقشی تعیین‌کننده در شکل‌دهی نگرش‌ها در دانش‌آموزان به‌ویژه نگرش نسبت به مصرف مواد مخدر داشته باشد. دین‌داری می‌تواند سبب انسجام و تعلق اجتماعی و فرهنگی بیشتر دانش‌آموزان شود. با توجه به اینکه مصرف مواد مخدر یک ضدارزش محسوب می‌گردد، دانش‌آموزان ممکن است برای مواجه‌نشدن با پیامدهای دنبال‌کردن این ضدارزش، نسبت به آن نگرش منفی پیدا کنند. علاوه بر این، دین مولد مفاهیم ارزش‌هایی مانند عدالت، پاک‌دامنی، سلامت روحی و جسمانی و اخلاق است. این ارزش‌ها در نگرش دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد مخدر می‌تواند نقش داشته باشد. دین‌داری به‌عنوان یک حفاظ مراقبتی در برابر مصرف مواد مخدر عمل می‌کند (فرانسیس^۳ و همکاران، ۲۰۱۹؛ ژانگ^۴ و همکاران، ۲۰۲۳) و این نقش‌آفرینی دین‌داری در نگرش دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد مخدر در صورتی اتفاق می‌افتد که نهادهای خانواده و مدرسه در جامعه‌پذیری دینی دانش‌آموزان عملکرد مناسبی داشته باشند.

فهم و تبیین عوامل یادشده که می‌توانند حفاظ قدرتمندی برای دانش‌آموزان در برابر مصرف مواد مخدر ایجاد کنند، نقشی مهم در برنامه‌ریزی مواجهه خانواده‌ها، نظام آموزشی و جامعه با دانش‌آموزان دارد. همان‌طور که بحث شد در وضعیت کنونی، میزان شیوع مصرف مواد مخدر در دانش‌آموزان در ایران در شرایط خطرناکی قرار دارد. تداوم این وضعیت، آینده خطرناکی را برای جامعه ایران در پی خواهد داشت. برای مدیریت این وضعیت، تبیین عوامل تأثیرگذار بر نگرش دانش‌آموزان به مصرف مواد مخدر می‌تواند سودمند باشد. با شناخت این عوامل، متصدیان نظام آموزشی و خانواده‌ها می‌توانند به‌صورت مطلوب‌تری این شرایط را فهم و مدیریت کنند.

1. Walker & Shepherd
2. Miller
3. Francis
4. Jang

در همین راستا، پژوهش حاضر به دنبال ارائه تبیینی جامعه‌شناختی از عوامل مؤثر بر نگرش دانش‌آموزان به مصرف مواد مخدر و به‌طور مشخص پاسخگویی به این پرسش است که عوامل تأثیرگذار بر نگرش دانش‌آموزان به مصرف مواد مخدر کدام‌اند و هر یک از این عوامل چه سهم نسبی در تبیین این نگرش دارند؟

۲. پیشینه تجربی

پژوهش‌های زیادی در زمینه اعتیاد دانش‌آموزان به مواد مخدر در ایران و خارج از کشور انجام شده است؛ اما بیشتر این پژوهش‌ها یا بر نگرش سنجی متمرکز بوده‌اند یا تنها یک عامل تأثیرگذار بر نگرش به مصرف مواد مخدر در بین دانش‌آموزان را بررسی کرده‌اند. برخی دیگر از پژوهش‌ها نیز عموماً به عوامل تأثیرگذار بر مصرف مواد مخدر در بین دانش‌آموزان به جای عوامل تأثیرگذار بر نگرش آنان به مصرف مواد مخدر پرداخته‌اند. در ادامه نتایج مهم‌ترین این پژوهش‌ها آورده شده است.

جزایری و همکاران (۱۳۸۲)، دریافتند که حدود ۲۵٪ دانش‌آموزان شهر تهران به مواد مخدر گرایش دارند و حدود ۵٪ از آن‌ها نیز مصرف‌کننده این مواد هستند. مهاجر دارابی (۱۳۸۶) در بررسی نگرش به مصرف مواد مخدر در میان دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر تهران، به این نتیجه رسیده است که نگرش کلی دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد مخدر منفی است و در این مورد عواملی چون هویت‌یابی مذهبی، تعهد و التزام اجتماعی رابطه معناداری با نگرش به اعتیاد داشته‌اند. دلاور و همکاران (۱۳۸۸) در بررسی رابطه مؤلفه‌های خانوادگی با نگرش دانش‌آموزان به مواد مخدر در میان دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر تهران، دریافتند دانش‌آموزانی که والدینشان از مواد مخدر استفاده می‌کردند، نسبت به سایر دانش‌آموزان نگرش مثبت‌تری به مواد مخدر داشتند. همچنین، بین احساس ناایمنی در کانون خانواده و نگرش دانش‌آموزان نسبت به مواد مخدر رابطه مثبتی وجود داشت.

پارسیان و همکاران (۱۳۹۲) در بررسی نگرش دانش‌آموزان شهرستان قائم‌شهر نسبت به مصرف مواد مخدر به این نتیجه رسیدند که سبک‌های فرزندپروری و مناسبات خانوادگی، رابطه معناداری با نگرش دانش‌آموزان به مصرف مواد مخدر دارد. سبک‌های فرزندپروری سهل‌گیرانه و مستبدانه سبب نگرش مثبت‌تر دانش‌آموزان به مصرف مواد مخدر می‌شود، اما سبک فرزندپروری مقتدرانه نگرش منفی‌تر دانش‌آموزان به مصرف مواد مخدر را در پی دارد.

ولدیگی و همکاران (۱۳۹۶) با بررسی نگرش دانش آموزان شهر مریوان نسبت به مصرف مواد مخدر، نشان دادند که بین تعهد، پیوستگی، باور و مشغولیت با نگرش به مصرف مواد مخدر رابطه وجود دارد. هرچقدر میزان تعهد، پیوستگی، باور و مشغولیت در دانش آموزان بیشتر باشد، نگرش آنان به مصرف مواد مخدر منفی تر است. مرادی و همکاران (۱۳۹۷) در بررسی نگرش دانش آموزان پسر دوره دوم متوسطه شهر سمنان دریافتند که بیش از یک چهارم این دانش آموزان نگرش متوسطی به مواد مخدر دارند که در معرض خطر هستند. نجف زاده و همکاران (۱۳۹۷) در بررسی نگرش دانش آموزان دوره متوسطه شهر تبریز به این نتیجه رسیدند که بین دین داری و نگرش به مصرف مواد مخدر در بین دانش آموزان رابطه معکوس و معناداری وجود دارد؛ به طوری که هرچه نگرش های مذهبی دانش آموزان قوی تر باشد، نگرش آنان به مصرف مواد مخدر منفی تر است و گرایش کمتری به مصرف مواد مخدر دارند. قاسم زاده (۱۴۰۲) در پژوهش کیفی زمینه های مؤثر بر نگرش دانش آموزان و سوء مصرف مواد مخدر، به این نتیجه رسید که هم کنشی عوامل ساختاری و کنشگری (تأثیرگذاری فضای مجازی، ضعف سرمایه اجتماعی، دگردیسی سبک زندگی و حس کنجکاوی) به عنوان شرایط علی؛ مقوله موانع سیاست گذاری با زیرطبقه های تأثیر نظام آموزشی و نبود بسترهای نشاط و شادی به عنوان شرایط زمینه ای؛ مقوله های سبک زندگی مبتنی بر وسایل ارتباطی (نبود برنامه های جوان پسند در رسانه و تأثیر تکنولوژی) به عنوان شرایط مداخله گر؛ و مقوله های پذیرش اجتماعی (روابط صمیمانه خانوادگی) و بهبود عملکرد مدرسه (بهبود نظم اجتماعی مدرسه) به عنوان پیامدهای اختلال مصرف مواد هستند.

ژانگ و همکاران (۲۰۲۳) در بررسی نگرش دانش آموزان ترکیه ای نسبت به مصرف مواد مخدر به این نتیجه رسیده اند که نگرش مذهبی و دین داری، نقشی اساسی در نگرش دانش آموزان به مصرف مواد مخدر دارند. هرچقدر دانش آموزان از سطح دین داری بالاتری برخوردار باشند، نگرش آنان به مصرف مواد مخدر منفی تر است. مایچ و همکاران (۲۰۲۳) در بررسی طولی نگرش دانش آموزان آمریکایی نسبت به مصرف مواد مخدر، به این نتیجه رسیده اند که نگرش ها و باورهای دانش آموزان عاملی کلیدی در مصرف مواد مخدر در آنان است. متغیرهای دردسترس بودن، هنجارهای دوستی و تعاملات همسالان، استفاده دوستان و هم کلاسی ها از مواد مخدر و قرارگرفتن در معرض مصرف مواد مخدر توسط دیگران، تأثیر معناداری بر نگرش دانش آموزان نسبت به مواد مخدر داشته اند.

موسوی و همکاران (۲۰۱۴) با بررسی نگرش دانش‌آموزان سوئدی نسبت به مواد مخدر نشان دادند عوامل خانوادگی، دوستان، ویژگی‌های فردی و جنسیت نقش مهمی در نگرش دانش‌آموزان نسبت به مواد مخدر دارند.

نگرش کلی دانش‌آموزان سوئدی نسبت به مواد مخدر منفی است. کواس^۱ و همکاران (۲۰۱۱) در بررسی نگرش دانش‌آموزان مجارستانی نسبت به مصرف مواد مخدر به این نتیجه رسیده‌اند که مصرف مشروبات الکلی و تنباکو در میان دانش‌آموزان در حد زیاد است، اما مصرف ماری‌جوانا در حد پایین است. باورهای مذهبی و مشارکت در امور مذهبی متغیرهایی هستند که سبب افزایش نگرش منفی دانش‌آموزان در مورد مصرف مواد مخدر می‌شوند.

تسیرینگ^۲ (۲۰۱۰) در بررسی نگرش دانش‌آموزان نپال غربی نسبت به مواد مخدر به این نتیجه رسیده‌اند که ۱۲/۵٪ از دانش‌آموزان موردبررسی سابقه مصرف مواد مخدر دارند. تأثیرپذیری از همتایان و دوستان، نقش رسانه‌های ارتباطی، تنش‌های خانوادگی و روانی و دسترسی آسان مهم‌ترین عواملی هستند که بر نگرش دانش‌آموزان به مصرف مواد مخدر از یک طرف و مصرف واقعی مواد مخدر از طرف دیگر تأثیر می‌گذارند. تونین^۳ و همکاران (۲۰۰۸) در بررسی نگرش دانش‌آموزان کلاس هشتم آمریکا به مصرف مواد مخدر، دریافتند که فرهنگ‌پذیری و جنسیت نقش اصلی را در نگرش دانش‌آموزان به مصرف مواد مخدر دارند. همچنین، دانش‌آموزان دختر و مکزیکی تبارها و اسپانیایی تبارها نگرش مثبت‌تری نسبت به مصرف مواد مخدر دارند.

۳. چهارچوب نظری

در زمینه تبیین عوامل مؤثر بر نگرش به مصرف مواد مخدر، نظرات مختلفی ارائه شده است که در این میان نظریه کنترل اجتماعی تمرکز بیشتری بر ابعاد و متغیرهای اجتماعی موردنظر در این تحقیق دارد و بخشی را بر نقش مدرسه و خانواده در نگرش به مصرف مواد مخدر اختصاص داده است. از این رو، نظریه کنترل اجتماعی به عنوان بنیاد نظری پژوهش حاضر در نظر گرفته شده است و فرضیات از این نظریه استخراج شده‌اند.

1. Kovacs

2. Tsering

3. Tonin

نظریه‌های کنترل اجتماعی بر پیوند فرد و جامعه تمرکز دارند و معتقدند این پیوند از طریق کنترل اجتماعی اتفاق می‌افتد و هرگاه از بین برود، انحراف اجتماعی یا بزهکاری اتفاق می‌افتد. هیرشی^۱ در چهارچوب این رویکرد یکی از منسجم‌ترین دیدگاه‌ها را ارائه داده است. نظریه کنترل اجتماعی هیرشی برای آزمون تجربی فرضیات خود، روی متغیرهای مربوط به خانواده، مدرسه و تا حدودی بر روی متغیرهای مربوط به گروه دوستان و همسالان، عامل دین و قومیت تأکید دارد که یافته‌های آن همبستگی‌های به نسبت نیرومندی را با رفتار انحرافی به‌ویژه بزهکاری جوانان نشان داده است. این نظریه به دو نوع کنترل فردی و اجتماعی اعتقاد دارد که کنترل اجتماعی با مقدار تعلقات و تقیدات فرد به نهادها و سازمان‌های اجتماعی مانند خانواده، مدرسه و غیره اندازه‌گیری می‌شود (الیوت،^۲ ۱۹۹۸: ۱۴۹-۱۷۷، به نقل از احمدی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۱۰).

به باور هیرشی (۲۰۱۷)، مفهوم اساسی نظریه کنترل، پیوند فرد با جامعه است. این پیوند چهار مؤلفه دارد: تقید به اشخاص رسمی، تعهد به رفتار متعارف، مشغولیت به رفتارهای متعارف و اعتقاد به هنجارهای متعارف. به عبارت دیگر، هیرشی با تشخیص چهار نوع علقه اجتماعی و تحلیل آن، به روابط متقابل آن‌ها می‌پردازد (گسن،^۳ ۱۳۷۰: ۶۴):

۱. تقید^۴ (درجه وابستگی نوجوان به خانواده‌اش، به محیط و به نهادهایش)؛ که به وجود آمیزش اجتماعی، ارتباطات مثبت و ارتباطات عاطفی فرد با دیگران اشاره دارد. تقید می‌تواند شامل روابط خانوادگی، روابط دوستانه، ارتباطات معلم-دانش‌آموز و سایر ارتباطات اجتماعی باشد. این پیوندها، افراد را به خانواده و جامعه خود متعهد می‌کند و احساس مسئولیت و نیاز به رعایت قوانین و ارزش‌های اجتماعی را در آن‌ها تقویت می‌کند.

۲. تعهد^۵ (پذیرفتن هدف‌های متعارف کل جامعه)؛ که به وجود تعهدات و مشارکت‌های فرد در جوامع و سازمان‌های اجتماعی اشاره دارد. تعهد فرد نسبت به اهداف و ارزش‌های اجتماعی، شغل، خانواده و سایر موارد، او را از اقدامات جرم‌آمیز بازداري می‌کند. فرد با داشتن تعهدات و گیرنده‌هایی در جامعه، ترغیب می‌شود که رفتار خود را در مرزهای قانونی نگه دارد.

1. Hirschi
2. Elliot
3. Gassin
4. Attachment
5. Commitment

۳. مشغولیت^۱ (شرکت در فعالیت‌های اجتماعی)؛ که به فعالیت‌ها و مشارکت‌های غیرقانونی وقت‌گیر و انرژی‌گیر در جامعه و سازمان‌ها اشاره دارد. فرد با مشغول شدن در فعالیت‌های قانونی و سازنده نظیر ورزش، سرگرمی‌های فرهنگی، فعالیت‌های آموزشی و سایر فعالیت‌ها، زمان و انرژی خود را صرف این فعالیت‌ها می‌کند و از انگیزه برای انجام رفتارهای جرم‌آمیز کاسته می‌شود.

۴. باور^۲ (اعتقاد به اعتبار قواعد اخلاقی و اجتماعی)؛ که به اعتقاد فرد به صحت و اهمیت قوانین و ارزش‌های اجتماعی اشاره دارد. فردی که به قوانین اجتماعی و ارزش‌های موردقبول جامعه اعتقاد داشته باشد، احتمال انجام رفتارهای جرم‌آمیز را کاهش می‌دهد. اعتقاد به عدالت، ترس از عواقب نامطلوب رفتارهای جرم‌آمیز و احترام به قوانین و ارزش‌های اجتماعی از جمله عواملی هستند که اعتقاد فرد به قوانین را تقویت می‌کنند (هگین^۳ و توکسبوری^۴، ۲۰۰۶، به نقل از احمدی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۱۱).

متغیرهای مستقل پژوهش حاضر شامل سرمایه اجتماعی، دین‌داری و روابط خانوادگی است که به عنوان متغیرهای تأثیرگذار بر نگرش دانش‌آموزان به مصرف مواد مخدر در نظر گرفته شده‌اند. سرمایه اجتماعی را می‌توان مفصل‌بندی متغیرهای چهارگانه هیرشی در نظر گرفت. همان‌طور که بحث شد، هیرشی معتقد است که علقه و پیوند اجتماعی عامل محوری است که می‌تواند در مصرف مواد مخدر و کنترل اجتماعی آن نقش داشته باشد. تقید، تعهد، مشغولیت و باور، چهار متغیر کلیدی هیرشی در این زمینه‌اند. این متغیرها را به نوعی می‌توان در نظریه‌های سرمایه اجتماعی به‌ویژه در دیدگاه جیمز کلمن نیز یافت. کلمن (۱۳۸۵) معتقد بود سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که چگونه ساختار اجتماعی یک گروه می‌تواند به عنوان منبعی برای افراد آن گروه عمل کند. اعتماد، اطلاعات، اختیار و تعهد، لازمه سرمایه اجتماعی است. از نظر او، سرمایه اجتماعی منبعی اجتماعی-ساختاری است که دارایی و سرمایه افراد محسوب می‌شود. این دارایی ویژگی‌هایی است که در ساختار اجتماعی وجود دارد و باعث می‌شود افراد با سهولت بیشتری وارد کنش اجتماعی شوند. آشکال سرمایه اجتماعی مبتنی بر روابط اجتماعی از نظر او عبارت است از:

1. Involvement
2. Belief
3. Higgins
4. Tewksbury

۱. نظام تعهدات و انتظارات: که ضامن اعتماد بین افراد است و ساختارهای اجتماعی از لحاظ این ویژگی با یکدیگر متفاوت اند.
  ۲. ظرفیت بالقوه اطلاعات: که جزء ذاتی روابط اجتماعی است و شکلی از سرمایه اجتماعی را به واسطه روابط اجتماعی ایجاد می کند که کنش را تسهیل می کند.
  ۳. هنجارها و ضمانت های اجرایی مؤثر: که می تواند هم مقوم و هم عامل تضعیف سرمایه اجتماعی باشد؛ چراکه برخی از هنجارها به منافع شخصی بی توجه اند و صرفاً توجه به کنش جمعی دارند. هنجارهای دستوری از این نوع هستند که افراد را وادار به فعالیت برای منافع عموم می کنند. در بعضی موارد، این هنجارها درونی و در موارد دیگر از طریق پاداش های خارجی تقویت می شود. هنجارهای مؤثر می توانند شکل قدرتمندی از سرمایه اجتماعی را شکل دهند، اما این سرمایه اجتماعی در کنار تسهیل کنش های معینی، کنش های دیگری را هم محدود می کند. به عنوان مثال، هنجارهای مؤثر و نیرومند درباره رفتار جوانان در اجتماع، می تواند مانع از این شود که آن ها اوقات خوشی داشته باشند. هنجارهای مؤثر در یک حوزه، می تواند نوآوری در حوزه دیگر را کاهش دهد.
  ۴. روابط اقتدار: به حقوق کنترل کنش های خاص اطلاق می شود که کنشگر می تواند با اتکا بر آن بر فعالیت های معینی تمرکز کند.
  ۵. سازمان اجتماعی انطباق پذیر: مربوط به سازمانی است که برای مجموعه ای از هدف ها به وجود آمده باشد و می تواند رسیدن به اهداف را تسهیل نماید؛ بنابراین منافع آن به طور غیرمستقیم سرمایه اجتماعی ایجاد می کند که به کار هدف های دیگر می آید. می توان سرمایه اجتماعی را محصول فرعی فعالیت هایی دانست که برای مقاصد دیگری صورت می گیرند. یک سازمان اجتماعی، دو محصول فرعی ایجاد می کند: منافع که برای مقاصد دیگر هم انطباق پذیر است و تولید منافع عمومی که در دسترس دیگران قرار می گیرد، حتی اگر دیگران در ایجاد آن مشارکتی نکرده باشند (تشکر و معینی، ۱۳۸۱: ۳۳-۳۴).
- دین داری به عنوان دیگر متغیر مستقل در پژوهش حاضر را می توان معادلی برای متغیر «باور» در دیدگاه هیرشی قلمداد نمود. هیرشی (۲۰۱۷) معتقد است اعتقاد به اعتبار قواعد اخلاقی و اجتماعی، سبب تقویت پیوند فرد با جامعه می شود که همین مسئله به عنوان حفاظی در برابر آسیب های اجتماعی و به ویژه مصرف مواد مخدر عمل می کند. این اعتقاد و باور را می توان در دین داری نیز مشاهده نمود.

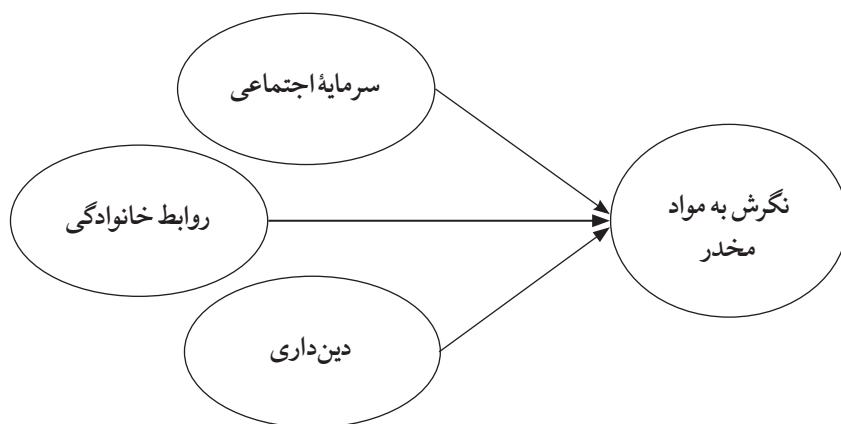
دین‌داری مجموعه قواعد اخلاقی و اجتماعی است که پیوند فرد را با جامعه شکل می‌دهد و سپری در برابر آسیب‌های اجتماعی ایجاد می‌کند. نوع روابط خانوادگی به عنوان یکی از متغیرهای مستقل پژوهش را نیز می‌توان معادل تقید در نظریه کنترل اجتماعی هیرشی قلمداد نمود. هیرشی (۲۰۱۷) تقید را درجه وابستگی نوجوان به خانواده و محیط بیرونی قلمداد می‌نمود.

این متغیرها تبیین‌کننده «نگرش» دانش‌آموزان به مصرف مواد مخدر هستند. «نگرش»، مجموعه‌ای است از شناخت‌ها، باورها، عقاید و واقعیت‌های حاوی ارزشیابی‌های مثبت و منفی (احساسات) که همگی به یک موضوع مرکزی مربوط‌اند و این احساسات و دانسته‌ها باعث ایجاد رفتارهای معینی می‌شوند. به زعم بیشتر محققان، نگرش‌ها به عنوان نظام سه جزئی شامل سه عنصر هستند:

- الف. عنصر شناختی: شامل اعتقادات و باورهای مشخصی درباره یک شیء یا اندیشه؛
- ب. عنصر احساسی یا عاطفی: شامل نوع پیوند نگرش با احساس عاطفی؛
- ج. عنصر نیت رفتاری: شامل تمایل به عمل و آمادگی برای پاسخگویی به شیوه‌های خاص رفتار.

جداکردن این سه جزء نگرش از یکدیگر، به علت وجود مرز بسیار باریک بین آن‌ها غالباً صورت نمی‌گیرد و نگرش به صورت عصاره‌ای از ترکیب این سه جزء در میان افراد سنجیده می‌شود. در بیان وجه تمایز این دو، گفته می‌شود که ارزش‌ها به عنوان هدف‌هایی گسترده‌تر و انتزاعی‌تر غالباً فاقد نقطه ارجاع مشخص هستند؛ اما اشخاص برای اتخاذ تصمیم‌گیری‌ها از آن‌ها بهره می‌گیرند و نگرش‌ها و باورهای خود را بر پایه آن‌ها ایجاد می‌کنند. به باور محققان، درجه ثبات در نگرش‌ها، ترجیحات و ارزش‌ها و ویژگی‌های شخصیتی متفاوت است و ارزش‌ها به عنوان یکی از جنبه‌های مرکزی شخصیت، از نگرش‌ها و ترجیحات ثابت‌تر هستند (عظیمی هاشمی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۸۹).

درنهایت، می‌توان گفت که «پیوند اجتماعی» عامل بازدارنده در برابر آسیب‌های اجتماعی مانند مصرف مواد مخدر است. این پیوند اجتماعی ابعاد مختلفی را شامل می‌شود. سرمایه اجتماعی، دین‌داری و روابط خانوادگی سه عامل محوری در این زمینه هستند که با تقویت پیوند فرد با جامعه، بر نگرش افراد با مصرف مواد مخدر در مرحله اول و مصرف مواد مخدر در مرحله بعد تأثیر می‌گذارند. بر این اساس، مدل نظری پژوهش به صورت زیر احصا شده است:

شکل شماره (۱). مدل نظری پژوهش

فرضیه‌ها

- دین داری دانش آموزان بر نگرش آن‌ها به مواد مخدر تأثیر دارد.
- سرمایه اجتماعی دانش آموزان بر نگرش آن‌ها به مواد مخدر تأثیر دارد.
- نوع روابط درون خانواده دانش آموزان بر نگرش آن‌ها به مواد مخدر تأثیر دارد.

۴. روش‌شناسی تحقیق

۴-۱. ماهیت و روش تحقیق

این پژوهش با استفاده از روش‌شناسی کمی و روش پیمایش انجام شده است. جامعه آماری پژوهش، دانش‌آموزان دوره متوسطه دوم شهر مهریز در زمان مطالعه بودند که طبق آمار آموزش و پرورش این شهرستان، تعداد آن‌ها ۱۹۳۱ نفر بوده است. حجم نمونه با استفاده از نرم‌افزار SPSS Sample Power و با توجه به معیارهایی از جمله درصد خطا (۵٪)، توان آزمون (بالای ۸۰٪)، حجم اثر شاخص ضریب تعیین (کمتر از ۵٪) و تعداد متغیرهای درگیر در تحلیل، ۲۵۰ نفر برآورد گردید. شیوه نمونه‌گیری در پژوهش حاضر احتمالی و از نوع تصادفی طبقه‌ای بوده است. برای تحلیل داده‌ها از آمار توصیفی شامل جداول فراوانی و شاخص‌های توصیفی (گرایش مرکزی، پراکندگی و شکل توزیع) و آمار استنباطی (ضریب

همبستگی پیرسون، تی تک‌نمونه‌ای، تی با دو نمونه مستقل و تحلیل واریانس) استفاده گردید. به منظور برازش مدل تجربی پژوهش، از رویکرد مدل‌سازی معادلات ساختاری کوواریانس محور و نرم‌افزار Amos Graphic استفاده شد.

۴-۲. سنجه‌ها

متغیرهای اصلی پژوهش حاضر شامل متغیر نگرش به مواد مخدر به عنوان متغیر وابسته و متغیرهای دین‌داری، سرمایه اجتماعی و نوع روابط درون خانواده به عنوان متغیرهای مستقل بودند که تعریف آن‌ها در این تحقیق چنین بوده است:

۴-۲-۱. نگرش به مواد مخدر

از نظر رابینز (۱۳۹۲: ۴۰)، نگرش ارزیابی یا برآوردی است که به صورت مطلوب یا نامطلوب درباره شیء یا فرد یا رویدادی صورت می‌گیرد. «نگرش» بازتابی از شیوه احساس فرد نسبت به یک چیز یا یک فرد است. مثلاً هنگامی که می‌گوییم «کارم را دوست دارم»، نگرش خود را درباره کار ابراز می‌نماییم. برگ (۱۳۸۶: ۵۳۸) معتقد است نگرش به حالتی ذهنی یا عصبی حاکی از تمایل گفته می‌شود که از طریق تجربه سازمان می‌یابد و بر پاسخ‌های فرد به تمامی موضوعات و موقعیت‌هایی که با آن در ارتباط است، تأثیری جهت‌دار یا پویا دارد. برای مقیاس نگرش به مواد مخدر ابعاد سه‌گانه شناختی، رفتاری، عاطفی مدنظر قرار گرفته شد و با استفاده از ۳۰ گویه در قالب طیف لیکرت از کاملاً مخالف (۱) تا کاملاً موافق (۵) در پرسشنامه سنجیده شد. دامنه تغییرات این مقیاس بین ۱ تا ۵ بوده است؛ به این معنا که مقادیر نزدیک به مقدار ۱ نشان‌دهنده نگرش ضعیف و مقادیر نزدیک به مقدار ۵ بیانگر نگرش قوی دانش‌آموزان به مواد مخدر بوده است.

۴-۲-۲. دین‌داری

عبارت است از التزام فرد به دین مورد قبول خویش. این التزام در مجموعه‌ای از اعتقادات، احساسات و اعمال فردی و جمعی سامان می‌پذیرد که حول خداوند (امر قدسی) و رابطه ایمانی با او دور می‌زند. از نظر زیمل^۱ (۱۹۹۷)، اصطلاح دین‌داری در برابر دین قرار می‌گیرد. از نظر وی، دین‌داری بر احساس دینی مبتنی است، از این رو سیال و دینامیک است؛ درحالی‌که دین بر اصول عقاید مشخصی استوار است و در نهادهای تاریخی معینی متصلب می‌گردد.

1. Simmel

دین‌داری عبارت است از صورت و شکلی که احساس دینی به خود می‌گیرد (طالبان، ۱۳۸۱: ۹). برای سنجش دین‌داری در راستای ابعاد سه‌گانه آن (باور، عمل و عاطفه) ۱۵ گویه در قالب طیف لیکرت از کاملاً مخالف (۱) تا کاملاً موافق (۵) در پرسشنامه گنجانده شد که دامنه تغییرات این مقیاس بین ۱ تا ۵ بوده است؛ به این معنا که مقادیر نزدیک به مقدار ۱ نشان‌دهنده میزان پایین دین‌داری و مقادیر نزدیک به مقدار ۵ بیانگر میزان بالای دین‌داری دانش‌آموزان بوده است.

۳-۲-۴. سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی منبعی اجتماعی-ساختاری است که دارایی و سرمایه افراد محسوب می‌شود. این «دارایی»، ویژگی‌هایی است که در ساختار اجتماعی وجود دارد و باعث می‌شود افراد با سهولت بیشتری وارد کنش اجتماعی شوند (کلمن، ۱۹۹۰، به نقل از تشکر و معینی، ۱۳۸۱: ۳۳-۳۴). فاین^۱ (۲۰۰۲) معتقد است منظور از سرمایه اجتماعی، انسجام فرهنگی و اجتماعی جامعه، هنجارها و ارزش‌های حاکم بر تعاملات بین مردم و نهادهایی است که این هنجارها و ارزش‌ها در آن جریان می‌یابد. سرمایه اجتماعی به منزله چسبی است که انسجام جوامع را تضمین می‌کند و بدون آن هیچ رشد اقتصادی یا بهزیستی انسانی میسر نمی‌شود.

برای سنجش مقیاس سرمایه اجتماعی در راستای ابعاد چهارگانه مشارکت و همکاری در مدرسه، تعاملات دوستانه در مدرسه، مشارکت و همکاری در محله و اعتماد در مدارس و محله، ۱۲ گویه در قالب طیف لیکرت از کاملاً مخالف (۱) تا کاملاً موافق (۵) در پرسشنامه گنجانده شد. دامنه تغییرات این مقیاس بین ۱ تا ۵ بوده است؛ به این معنا که مقادیر نزدیک به مقدار ۱ نشان‌دهنده میزان پایین سرمایه اجتماعی و مقادیر نزدیک به مقدار ۵ بیانگر میزان بالای سرمایه اجتماعی بوده است.

۴-۲-۴. نوع روابط خانواده

نوع روابط خانواده شامل تعاملات و ارتباطات والدین و فرزندان نسبت به یکدیگر است. این تعاملات شامل روابط والدین با یکدیگر، تعاملات فرزندان با یکدیگر و تعاملات بین والدین و فرزندان می‌شود. برای سنجش متغیر نوع روابط درون خانواده در راستای ابعاد سه‌گانه آن (روابط والدین نسبت به هم، روابط والدین نسبت به فرزندان و روابط فرزندان

1. Fine

نسبت به هم)، ۱۷ گویه در قالب طیف لیکرت از کاملاً مخالف (۱) تا کاملاً موافق (۵) در پرسشنامه گنجانده شد. دامنه تغییرات این مقیاس بین ۱ تا ۵ بوده است؛ به این معنا که مقادیر نزدیک به مقدار ۱ نشان‌دهنده روابط نامطلوب درون خانواده و مقادیر نزدیک به مقدار ۵ بیانگر روابط مطلوب درون خانواده افراد بوده است.

۴-۳. اعتبار و پایایی ابزار سنجش

برای ارزیابی اعتبار ابزار سنجش مربوط به متغیرهای پژوهش، از دو شیوه اعتبار محتوا (صوری) و اعتبار سازه (تکنیک تحلیل عاملی تأییدی) استفاده شد. در واقع، علاوه بر اینکه افراد متخصص میزان تناسب گویه‌های مربوط به هر یک از متغیرها را ارزیابی کردند، از تکنیک تحلیل عاملی تأییدی و شاخص مربوط به اعتبار همگرا (شاخص AVE)^۲ نیز استفاده شد.

به منظور محاسبه پایایی مقیاس‌ها، از ضریب آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی^۳ استفاده شد. برآورد مقادیر مربوط به شاخص متوسط واریانس استخراج شده برای مقیاس‌ها بالاتر از مقدار ۰/۵۰ و مقادیر مربوط به ضریب آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی نیز بالاتر از مقدار ۰/۷۰ بوده است. این مقادیر دلالت بر پایایی و قابلیت اعتماد ابزار اندازه‌گیری و مقیاس‌های آن داشته‌اند.

۵. یافته‌ها

۵-۱. توصیف نمونه و متغیرهای اصلی تحقیق

توزیع جمعیتی نمونه آماری پژوهش بیانگر این بوده است که ۵۰٪ از نمونه را پسران و ۵۰٪ را دختران دانش‌آموز تشکیل داده‌اند. اکثریت قریب به اتفاق نمونه (۹۴/۸) با پدر و مادر خود، ۱/۲٪ با پدر، ۳/۶٪ با مادر و ۰/۳٪ با سایر بستگان زندگی می‌کردند. افراد بومی شهر ۸۱/۲٪ و افراد غیربومی ۱۸/۸٪ نمونه را به خود اختصاص داده‌اند. ۵۰٪ آن‌ها اظهار داشته‌اند که یکی از افراد فامیل مواد مخدر مصرف می‌کند.

1. Convergent Validity
2. Average Variance Extracted
3. Composite Reliability

جدول شماره ۱: توصیف متغیرهای پژوهش برحسب متغیرهای اصلی

شاخص					ماهیت متغیر	متغیر
کشیدگی	چولگی	واریانس	انحراف معیار	میانگین		
۰/۱۹	۰/۶۲	۰/۲۱	۰/۴۶	۲	وابسته	نگرش به مواد مخدر
۰/۲۶	-۰/۸۳	۰/۳۳	۰/۵۷	۳/۹۸	مستقل	دین داری
۰/۶۳	-۰/۶۸	۰/۵۷	۰/۷۶	۳/۴۰		سرمایه اجتماعی
۰/۸۱	-۰/۹۷	۰/۴۱	۰/۶۴	۴/۰۳		نوع روابط خانواده

برحسب مقادیر جدول بالا، میانگین متغیرهای دین داری، سرمایه اجتماعی و نوع روابط خانواده در بین نمونه‌ها، بالاتر از حد متوسط (۳) و میانگین متغیر نگرش به مواد مخدر پایین‌تر از حد متوسط برآورد شده است.

۲-۵. آزمون فرضیه‌ها

ابتدا به منظور بررسی رابطه بین برخی از متغیرهای جمعیت شناختی با نگرش دانش آموزان به مواد مخدر، از آزمون‌های آماری تی تک نمونه‌ای، تی با دو نمونه مستقل و تحلیل واریانس یک طرفه استفاده شده است.

پرسش ۱: نگرش به مواد مخدر در بین جامعه آماری پژوهش چه وضعیتی دارد؟ برای پاسخ به این پرسش، از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد. با توجه به دامنه تغییرات مربوط به متغیرهای پژوهش که در قسمت سنجش اشاره شد (۱ تا ۵)، عدد ۳ به عنوان حد متوسط یا میانگین فرضی مدنظر قرار گرفت. برآوردهای مربوط به آزمون تی تک نمونه‌ای در جدول شماره ۲ گزارش شده است.

جدول شماره ۲: نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای جهت بررسی میانگین نگرش دانش آموزان به مواد مخدر

متغیر	میانگین	انحراف	تفاوت میانگین	t	درجه آزادی	مقدار احتمال (p)
نگرش به مواد مخدر	۲	۰/۴۶	-۱	۳۴/۵۵	۲۴۹	۰/۰۰۰

بر اساس نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای، میانگین نگرش دانش‌آموزان به مواد مخدر برابر با مقدار ۲ و دارای تفاوت معنادار با میانگین فرضی (۳) است ($t=34/55$ ، $p < 0/001$)؛ بنابراین در پاسخ به این پرسش که نگرش به مواد مخدر در دانش‌آموزان دارای چه وضعیتی است؟ می‌توان گفت که نگرش دانش‌آموزان به مواد مخدر منفی است.

فرضیه ۱: بین پسران و دختران، افراد بومی و غیربومی، افراد با فامیل معتاد و بدون فامیل معتاد به لحاظ نگرش به مواد مخدر تفاوت وجود دارد.

به منظور آزمون این فرضیه، از آزمون تی با دو نمونه مستقل استفاده شد که برآوردهای مربوط به این آزمون در جدول شماره ۳ گزارش شده است.

جدول شماره ۳: نتایج آزمون تی با دو نمونه مستقل جهت مقایسه نگرش به مواد مخدر در بین پسران و دختران

مقدار احتمال (p)	درجه آزادی	t	همگنی واریانسی		انحراف معیار	میانگین	جنس	متغیر
			مقدار احتمال (p)	آماره لوین				
0/001	235/82	3/69	0/015	5/95	0/49	2/10	پسر	نگرش به مواد مخدر
					0/39	1/90	دختر	
0/974	248	0/03	0/243	1/37	0/45	2	بومی	
					0/48	2	غیربومی	
0/014	248	2/48	0/312	1/03	0/46	2/07	فامیل معتاد	
					0/44	1/93	فامیل غیرمعتاد	

برآورد مقادیر مربوط به برآورد آزمون تی با دو نمونه مستقل در جدول بالا، بیانگر آن است که:

- میانگین نگرش به مواد مخدر در بین پسران بالاتر از دختران برآورد شده است ($t=3/69$ ، $p < 0/001$).
- بین افراد بومی و غیربومی به لحاظ میانگین نگرش به مواد مخدر تفاوت معناداری وجود ندارد ($t=0/03$ ، $p > 0/05$).
- میانگین نگرش به مواد مخدر در بین افراد دارای فامیل معتاد بالاتر از افراد فاقد فامیل معتاد است ($t=2/48$ ، $p < 0/05$).

در ادامه، ضمن محاسبه ماتریس همبستگی مربوط به متغیرهای اصلی پژوهش، در نهایت برازش مدل تجربی مربوط به اثر متغیرهای مستقل (دین داری، سرمایه اجتماعی و روابط درون خانواده) بر متغیر وابسته (نگرش به مواد مخدر) به تفکیک و همچنین به صورت تجمیعی گزارش شد.

جدول شماره ۴: برآورد مقادیر همبستگی متغیرهای مستقل با نگرش دانش آموزان به مواد مخدر

نگرش به مواد مخدر		ضریب پیرسون (r)	متغیرهای مستقل
حجم نمونه (n)	مقدار احتمال (p)		
۲۵۰	۰/۰۰۱	-۰/۳۵	دین داری
		-۰/۲۱	سرمایه اجتماعی
		-۰/۲۴	روابط درون خانواده

با توجه به مقادیر ضریب پیرسون، بین متغیرهای مستقل پژوهش شامل دین داری، سرمایه اجتماعی و روابط درون خانواده با نگرش دانش آموزان به مواد مخدر همبستگی معناداری وجود دارد ($p < 0/001$). ضمن اینکه همبستگی بین این سه متغیر مستقل و نگرش به مواد مخدر منفی/معکوس و در حد متوسط به پایین برآورد شده است. از آنجاکه اجرای مدل سازی معادله ساختاری کوواریانس محور، مستلزم توجه به پیش فرض هایی از جمله حجم بهینه نمونه، واریانس موارد پرت چندمتغیره، توزیع نرمال چندمتغیره و بررسی هم خطی بین متغیرهای مستقل پژوهش است:

- ابتدا، با مدنظر قراردادن میزان پیچیدگی مدل ها و حد بالای نسبت حجم نمونه به تعداد متغیرهای مشاهده شده و پارامترهای آزاد (نسبت ۲۰ به ۱) فرض بر این گذاشته شد که حجم نمونه ۲۵۰ نفر برای انجام مدل سازی از کفایت لازم برخوردار است.
- دوم، برای شناسایی و حذف موارد پرت چندمتغیره از شاخص فاصله ماهالونوبیس^۱ استفاده گردید.
- سوم، برای واریانس توزیع نرمالیتته چندمتغیره، ضریب مردیا^۲ محاسبه شد.

1. Mahalanobis Distance

2. Mardia

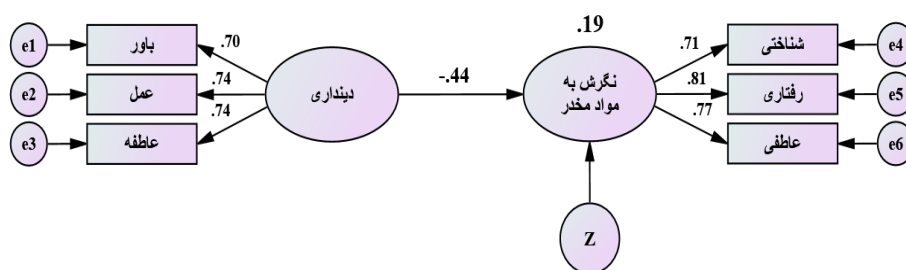
- درنهایت، برای بررسی هم‌خطی چندگانه بین متغیرهای مستقل پژوهش، دو شاخص عامل تورم واریانس^۱ و شاخص تحمل^۲ محاسبه گردید. در جدول شماره ۵ برآوردهای مربوط به دو شاخص مذکور ارائه شده است.

جدول شماره ۵: برآورد مقادیر مربوط به شاخص‌های عامل تورم واریانس و تحمل

متغیر	شاخص تحمل	عامل تورم واریانس
دین‌داری	۰/۸۶	۱/۱۶
سرمایه اجتماعی	۰/۷۵	۱/۳۳
نوع روابط خانواده	۰/۷۳	۱/۳۸

برآورد مقادیر مربوط به دو شاخص مذکور، بیانگر آن است که شاخص هم‌خطی در وضعیت مطلوبی قرار دارد. در ادامه، به نتایج مربوط به آزمون اثر این سه متغیر مستقل بر نگرش دانش‌آموزان به مواد مخدر در قالب فرضیه اشاره می‌شود.

فرضیه ۲: دین‌داری دانش‌آموزان بر نگرش آن‌ها به مواد مخدر تأثیر دارد. برآوردهای مربوط به مدل‌سازی معادله ساختاری شامل شاخص‌های برازش کلیت مدل و پارامترهای اصلی (اثر دین‌داری بر نگرش به مواد مخدر) در شکل و جداول زیر ارائه شده است.

شکل شماره ۲: مدل معادله ساختاری اثر دین‌داری بر نگرش دانش‌آموزان به مواد مخدر

1. VIF (Variance Inflation Factor)

2. Tolrance

جدول شماره ۶: برآورد مقادیر شاخص های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری

هلتز	برازش مقتصد			برازش تطبیقی			برازش مطلق		شاخص
	RMSEA	CMIN/DF	DF	PCFI	CFI	TLI	GFI	CMIN	
۴۲۹	۰/۰۲	۱/۱۳	۸	۰/۵۳	۰/۹۹	۰/۹۹	۰/۹۹	۹/۰۴	مقدار

شاخص های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری، در مجموع بیانگر آن است که مدل مفروض تدوین شده توسط داده های پژوهش حمایت می شوند؛ به عبارت دیگر، برازش داده ها به مدل برقرار است و همگی شاخص ها دلالت بر مطلوبیت مدل معادله ساختاری دارند.

جدول شماره ۷: برآورد مقادیر اثر دین داری بر نگرش دانش آموزان به مواد مخدر

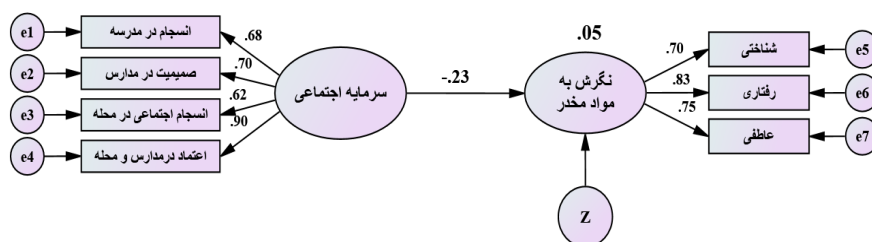
برآورد			ضریب تعیین	متغیر وابسته	مسیر	متغیر مستقل
مقدار احتمال (p)	CR	Beta				
۰/۰۰۱	-۳/۵	-۰/۴۴	۰/۱۹	نگرش به مواد مخدر	<---	دین داری

بر مبنای مقادیر جدول بالا:

الف. ضریب تعیین برابر با $(R^2 = 0/19)$ است که نشان می دهد ۱۹٪ از تغییرات نگرش دانش آموزان به مواد مخدر برحسب متغیر دین داری قابل تبیین است. با توجه به مقادیر مربوط به حجم اثر شاخص ضریب تعیین این مقدار متوسط برآورد می شود. در واقع متغیر دین داری در حد متوسط توان تبیین واریانس متغیر نگرش به مواد مخدر را دارد.

ب. اثر متغیر دین داری بر نگرش به مواد مخدر برابر با مقدار $(Beta = -0/44)$ و به لحاظ آماری معنادار است $(p < 0/05)$ ؛ بنابراین با توجه به مقدار ضریب تأثیر می توان گفت اثر متغیر دین داری بر نگرش به مواد مخدر معکوس و در حد متوسط برآورد می شود. به این معنا که در بین بخش قابل توجهی از دانش آموزان افزایش دین داری می تواند منجر به تضعیف نگرش به مواد مخدر شود.

فرضیه ۳: سرمایه اجتماعی دانش آموزان بر نگرش آن ها به مواد مخدر تأثیر دارد. برآوردهای مربوط به مدل سازی معادله ساختاری شامل شاخص های برازش کلیت مدل و پارامترهای اصلی (اثر سرمایه اجتماعی بر نگرش دانش آموزان به مواد مخدر)، در شکل و جداول زیر ارائه شده است.

شکل شماره ۳: مدل معادله ساختاری اثر سرمایه اجتماعی بر نگرش دانش‌آموزان به مواد مخدر

جدول شماره ۸: برآورد مقادیر شاخص‌های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری

هتلر	برآزش مقتصد			برآزش تطبیقی			برآزش مطلق		شاخص
	RMSEA	CMIN/DF	DF	PCFI	CFI	TLI	GFI	CMIN	
۱۶۸	۰/۰۸	۲/۵۵	۱۳	۰/۶۰	۰/۹۷	۰/۹۵	۹۶	۳۳/۱۸	مقدار

شاخص‌های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری، در مجموع بیانگر آن است که مدل مفروض تدوین شده توسط داده‌های پژوهش حمایت می‌شوند؛ به عبارت دیگر، برآزش داده‌ها به مدل برقرار است و همگی شاخص‌ها دلالت بر مطلوبیت مدل معادله ساختاری دارند.

جدول شماره ۹: برآورد مقادیر اثر متغیر دین‌داری بر نگرش به مواد مخدر

مقدار احتمال (p)	برآورد		ضریب تعیین	متغیر وابسته	مسیر	متغیر مستقل
	CR	Beta				
۰/۰۰۱	-۲/۹۶	-۰/۲۳	۰/۰۵	نگرش به مواد مخدر	<---	سرمایه اجتماعی

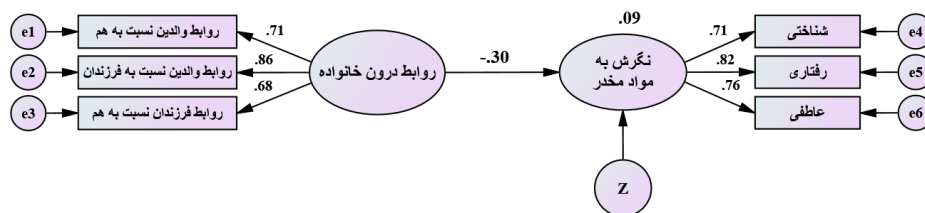
بر مبنای مقادیر جدول بالا:

الف. ضریب تعیین برابر با $(R^2 = 0/05)$ است که حاکی است ۵٪ از تغییرات نگرش دانش‌آموزان به مواد مخدر برحسب متغیر سرمایه اجتماعی قابل تبیین است. با توجه به مقادیر مربوط به حجم اثر شاخص ضریب تعیین این مقدار ضعیف برآورد می‌شود. در واقع، متغیر سرمایه اجتماعی در حد ضعیف توان تبیین واریانس متغیر نگرش به مواد مخدر را دارد.

ب. اثر متغیر سرمایه اجتماعی بر نگرش به مواد مخدر برابر با مقدار $(\beta = -0.23)$ و به لحاظ آماری معنادار است $(p < 0.05)$ ؛ بنابراین با توجه به مقدار ضریب تأثیر می توان گفت اثر سرمایه اجتماعی بر نگرش دانش آموزان به مواد مخدر معکوس و در حد ضعیف برآورد می شود؛ به این معنا که در بین بخش کمی از دانش آموزان سرمایه اجتماعی می تواند منجر به تضعیف نگرش به مواد مخدر شود.

فرضیه ۴: نوع روابط درون خانواده دانش آموزان بر نگرش به مواد مخدر در آنان تأثیر دارد. در ادامه، برآوردهای مربوط به مدل سازی معادله ساختاری شامل شاخص های برازش کلیت مدل و پارامترهای اصلی (اثر روابط درون خانواده بر نگرش دانش آموزان به مواد مخدر) در شکل و جداول زیر ارائه شده است.

شکل شماره ۴: مدل معادله ساختاری اثر نوع روابط درون خانواده بر نگرش دانش آموزان به مواد مخدر

جدول شماره ۱۰: برآورد مقادیر شاخص های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری

هئتر	برازش مقتصد			برازش تطبیقی			برازش مطلق		شاخص
	RMSEA	CMIN/DF	DF	PCFI	CFI	TLI	GFI	CMIN	
۷۳۵	۰/۰۲	۱/۰۲	۸	۰/۵۳	۰/۹۹	۰/۹۸	۹۸	۸/۲۳	مقدار

شاخص های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری، در مجموع بیانگر آن است که مدل مفروض تدوین شده توسط داده های پژوهش حمایت می شوند، به عبارت دیگر برازش داده ها به مدل برقرار است و شاخص ها دلالت بر مطلوبیت مدل معادله ساختاری دارند.

جدول شماره ۱۱: برآورد مقادیر اثر متغیر دین داری بر نگرش به مواد مخدر

متغیر مستقل	مسیر	متغیر وابسته	ضریب تعیین	برآورد	
				Beta	CR
نوع روابط درون خانواده	<---	نگرش به مواد مخدر	۰/۰۹	-۳/۷۸	۰/۰۰۱

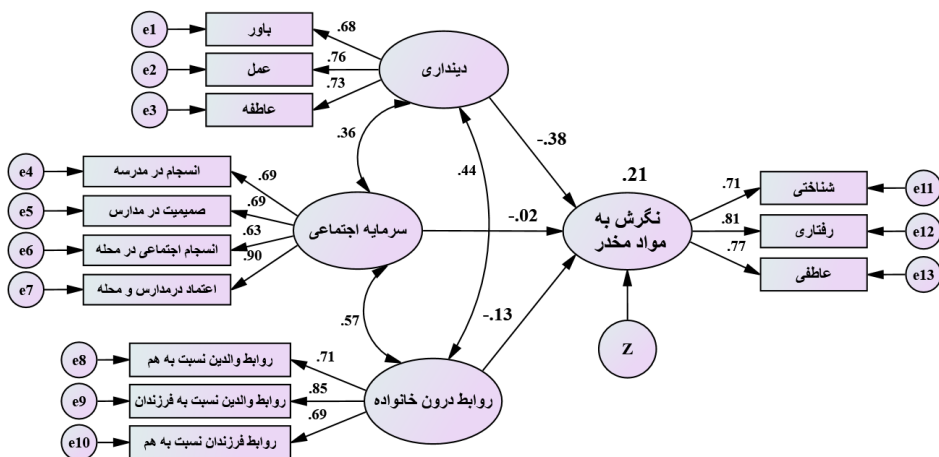
بر مبنای مقادیر جدول شماره ۱۱:

الف. ضریب تعیین برابر با $(R^2 = 0/09)$ است که نشان می‌دهد ۹٪ از تغییرات نگرش دانش‌آموزان به مواد مخدر برحسب متغیر نوع روابط درون خانواده قابل تبیین است. با توجه به مقادیر مربوط به حجم اثر شاخص ضریب تعیین این مقدار ضعیف برآورد می‌شود. درواقع، متغیر نوع روابط درون خانواده در حد ضعیف توان تبیین واریانس متغیر نگرش به مواد مخدر را دارد.

ب. اثر متغیر نوع روابط درون خانواده بر نگرش به مواد مخدر برابر با مقدار $(-0/30) =$ Beta) و به لحاظ آماری معنادار است $(p < 0/05)$ ؛ بنابراین با توجه به مقدار ضریب تأثیر می‌توان گفت اثر متغیر نوع روابط درون خانواده بر نگرش به مواد مخدر معکوس و در حد متوسط برآورد می‌شود. به این معنا که در بین بخش قابل توجهی از دانش‌آموزان تقویت روابط درون خانواده می‌تواند منجر به تضعیف نگرش به مواد مخدر شود.

۳-۵. برازش مدل تجربی پژوهش

در این قسمت، مدل تجربی پژوهش به صورت چندمتغیره (اثر هم‌زمان متغیرهای مستقل بر نگرش دانش‌آموزان به مواد مخدر) مورد برازش قرار گرفته است. برآوردهای مربوط به شاخص‌های کلیت مدل و پارامترهای اصلی مدل (اثر متغیرهای مستقل بر نگرش به مواد مخدر) در شکل و جداول زیر گزارش شده است.

شکل شماره ۵: مدل اثر دین‌داری، سرمایه اجتماعی و روابط درون خانواده بر نگرش دانش‌آموزان به مواد مخدر

جدول شماره ۱۲: برآورد مقادیر شاخص های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری

هلتز	برازش مقتصد			برازش تطبیقی			برازش مطلق		شاخص
	RMSEA	CMIN/DF	DF	PCFI	CFI	TLI	GFI	CMIN	
۲۰۸	۰/۰۵	۱/۵۸	۵۹	۰/۷۳	۰/۹۷	۰/۹۶	۰/۹۴	۹۳/۴۲	مقدار

شاخص های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری، در مجموع بیانگر آن است که مدل مفروض تدوین شده توسط داده های پژوهش حمایت می شوند؛ به عبارت دیگر، برازش داده ها به مدل برقرار و همگی شاخص ها دلالت بر مطلوبیت مدل معادله ساختاری دارند.

جدول شماره ۱۳: برآورد مقادیر اثر متغیرهای مستقل بر نگرش دانش آموزان به مواد مخدر

برآورد			ضریب تعیین	متغیر وابسته	مسیر	متغیرهای مستقل
مقدار احتمال (p)	CR	Beta				
۰/۰۰۱	-۳/۹۴	-۰/۳۸	۰/۲۱	نگرش به مواد مخدر	<---	دین داری
۰/۸۶۱	-۰/۱۸	-۰/۰۲				سرمایه اجتماعی
۰/۱۹۳	۱/۳۰	-۰/۱۳				روابط درون خانواده

بر مبنای مقادیر جدول بالا:

الف. ضریب تعیین برابر با $(R^2 = ۰/۲۱)$ است که حاکی است ۲۱٪ از تغییرات نگرش دانش آموزان به مواد مخدر برحسب متغیرهای دین داری، سرمایه اجتماعی و نوع روابط درون خانواده قابل تبیین است. با توجه به مقادیر مربوط به حجم اثر شاخص ضریب تعیین این مقدار متوسط برآورد می شود. درواقع این متغیرها در حد متوسط توان تبیین واریانس متغیر نگرش به مواد مخدر را دارد.

ب. اثر متغیرهای دین داری، سرمایه اجتماعی و نوع روابط درون خانواده بر نگرش به مواد مخدر به ترتیب برابر با $(Beta = -۰/۳۸, -۰/۰۲, -۰/۱۳)$ است که تنها اثر متغیر دین داری بر نگرش به مواد مخدر به لحاظ آماری معنادار است $(p < ۰/۰۵)$ ؛ بنابراین با توجه به مقدار ضریب تأثیر این متغیر می توان گفت اثر متغیر دین داری بر نگرش دانش آموزان به مواد مخدر معکوس و در حد متوسط برآورد می شود. به این معنا که در بین بخش قابل توجهی از دانش آموزان افزایش دین داری می تواند منجر به تضعیف نگرش به مواد مخدر شود.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر به بررسی جامعه‌شناختی عوامل تأثیرگذار بر نگرش دانش‌آموزان به مصرف مواد مخدر پرداخت. همان‌طور که بحث شد، میزان مصرف مواد مخدر در بین دانش‌آموزان مدارس ایران در سال‌های اخیر رشد یافته و از طرفی، سن مصرف مواد مخدر در ایران به ده سال کاهش یافته است. این مسئله زنگ خطر بزرگی برای آینده جامعه ایرانی است. سیاست‌گذاری‌های انجام‌شده در این زمینه نیز چندان موفق نبوده است. یکی از عوامل این ناکامی، شناخت ناکامل نگرش دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد مخدر است. تحولات فرهنگی و اجتماعی جدید سبب شده است که نگرش‌ها و ارزش‌های دانش‌آموزان (به‌عنوان نسل نوین) دچار تغییر شود و در نتیجه سیاست‌گذاری‌های دو دهه قبل برای مواجهه با مصرف مواد مخدر در بین دانش‌آموزان زمان حاضر چندان مناسب و کارآمد نیست. نتایج پژوهش حاضر می‌تواند به افزایش این شناخت کمک کند و مواجهه بهتری را با مسئله مصرف مواد مخدر در دانش‌آموزان سبب شود.

نتایج پژوهش بیانگر آن بود که نگرش دانش‌آموزان نسبت به مواد مخدر، پایین‌تر از حد متوسط است. در واقع، دانش‌آموزان نگرشی منفی نسبت به مصرف مواد مخدر دارند (میانگین ۲ از ۵). هرچند این میزان پایین‌تر از حد متوسط و نشان‌دهنده نگرش منفی دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد مخدر است، اما همین میزان نیز وضعیت خطرناکی را نشان می‌دهد. مصرف مواد مخدر همانند مسائل اجتماعی دیگر نیست که نگرش دانش‌آموزان نسبت به آن نسبی باشد. مصرف مواد مخدر، کلیت جامعه و شخصیت اجتماعی دانش‌آموزان و حتی سلامتی آنان را با خطر جدی مواجه می‌سازد. به همین دلیل همین میزان نیز می‌تواند خطرآفرین باشد. مسئله بنیادی آن است که برخلاف مطالعات تجربی و نظری پیشین، پایین آمدن سن مصرف مواد مخدر چندان ارتباطی با تحولات نگرشی دانش‌آموزان ندارد؛ اگرچه این ادعا نیازمند پژوهش‌های مقایسه‌ای و طولی است. با این وجود، کاهش سن شیوع مصرف مواد مخدر و نوجوانی شدن آن، احتمالاً تحت تأثیر متغیرهای دیگری (فراتر از نگرش دانش‌آموزان) مانند شرایط اقتصادی، به‌هم‌ریختگی نظم فرهنگی-اجتماعی، ناامیدی اجتماعی، مسائل روان‌شناختی و... است. همچنین بر اساس نتایج پژوهش، میانگین دین‌داری، سرمایه اجتماعی و نوع روابط درون خانواده در بین دانش‌آموزان بالاتر از حد متوسط برآورد شده است که وضعیت مناسبی را نشان می‌دهد.

نگرش به مواد مخدر در بین دانش‌آموزان تحت تأثیر عوامل مختلفی قرار دارد. دین‌داری یکی از این عوامل است که نتایج پژوهش نشان از تأثیرگذاری آن دارد؛ یعنی هرچقدر سطح دین‌داری دانش‌آموزان بالاتر باشد، نگرش آنان نسبت به مواد مخدر منفی‌تر است. نتایج این بخش از پژوهش در راستای یافته‌های نجف‌زاده و همکاران (۱۳۹۷)، ژانگ و همکاران (۲۰۲۳) و کواس و همکاران (۲۰۱۱) است که نگرش‌های مذهبی و میزان دین‌داری دانش‌آموزان را سبب تقویت نگرش منفی دانش‌آموزان نسبت به مواد مخدر و مصرف آن دانسته‌اند. دین‌داری می‌تواند از طریق تقویت باورهای اخلاقی، مشارکت و مشغولیت دانش‌آموزان در امور و مناسک مذهبی و عضویت دانش‌آموزان در شبکه‌های دینی، انسجام و پیوند اجتماعی آنان را تقویت و درنهایت نگرش آنان نسبت به مواد مخدر را منفی‌تر نماید.

نتایج همچنین نشان داد که سرمایه اجتماعی تأثیر معناداری بر نگرش دانش‌آموزان به مصرف مواد مخدر ندارد. نتایج این بخش از پژوهش در تعارض با رویکردهای نظری و یافته‌های تجربی است. نتایج کلی پژوهش‌های پیشین (قاسم‌زاده، ۱۴۰۲؛ مایچ و همکاران، ۲۰۲۳) بیانگر آن است که سرمایه اجتماعی بالاتر در دانش‌آموزان، می‌تواند سبب نگرش آن‌ها منفی‌تر نسبت به مواد مخدر گردد. سرمایه اجتماعی می‌تواند از طریق عضویت در شبکه‌های اجتماعی، تعامل و ارتباط با دوستان، خانواده، معلمان و... وابستگی دانش‌آموزان به جامعه و ارزش‌های اجتماعی را بیشتر کند و از همین طریق نگرش منفی‌تری نسبت به مواد مخدر در آنان شکل بدهد؛ اما همواره این اتفاق رخ نمی‌دهد و ممکن است متغیرهای مداخله‌گر سبب معنادار نشدن این تأثیرگذاری شوند. برای نمونه، عضویت در شبکه‌ها و گروه‌های مدرسه‌ای، می‌تواند در اثر مداخله نظام‌های ارزشی متفاوت دانش‌آموزان قرار گیرد و نتواند نسبت به مصرف مواد مخدر نگرش منفی ایجاد کند. به نظر می‌رسد در اینجا عامل تعیین‌کننده، میزان نفوذ و قدرت دانش‌آموزان در این شبکه‌ها و گروه‌هاست. در صورت عدم تعارض نظام ارزش‌های دانش‌آموزان یا مناسبات خانوادگی ایشان با مصرف مواد مخدر، این احتمال وجود دارد که شبکه‌سازی و گروه‌سازی مدرسه‌ای و به‌طور کلی سرمایه اجتماعی مدرسه‌ای سبب نگرش منفی به مصرف مواد مخدر نگردد. بنابراین، سرمایه اجتماعی در مواردی می‌تواند ماهیتی «سیاه» به خود بگیرد و سبب تقویت نگرش مثبت نسبت به مواد مخدر در دانش‌آموزان گردد. در صورتی که دانش‌آموزان در گروه‌های همسالانی که نگرش مثبت به مواد مخدر دارند یا مواد مخدر مصرف می‌کنند عضو شود و تعاملات خود را با آن‌ها افزایش دهد، به احتمال زیاد نگرش مثبت‌تری نسبت به مواد مخدر در وی شکل خواهد گرفت.

بر مبنای نتایج پژوهش، نوع روابط درون خانواده بر نگرش دانش‌آموزان نسبت به مواد مخدر تأثیرگذار نیست ($Beta = -0/13$). این نتایج، تناسب چندانی با یافته‌های تجربی پیشین ندارد. یافته‌های کلی پژوهش‌های پیشین (پارسیان و همکاران، ۱۳۹۴؛ دلاور و همکاران، ۱۳۸۸؛ موسوی و همکاران، ۲۰۱۴) بیانگر آن بود که روابط خانوادگی مناسب و کارآمد می‌تواند سبب تقویت نگرش منفی‌تر دانش‌آموزان نسبتاً به مواد مخدر گردد؛ اما نتایج پژوهش حاضر نشان داد روابط خانوادگی لزوماً سبب نگرش منفی دانش‌آموزان به مصرف مواد مخدر نشده است. احتمالاً در این زمینه عوامل و متغیرهای دیگری دخالت دارند. تعارض‌ها و تضادهای ارزشی بین والدین و فرزندان در اثر جهانی شدن فرهنگی و تحولات رسانه‌ای-تکنولوژیک در این زمینه می‌تواند نقش بنیادی داشته باشد. دانش‌آموزان نسل نوینی هستند که عموماً با تکنولوژی‌های ارتباطی و دیجیتالی مانند اینترنت متولد شده و رشد پیدا کرده‌اند؛ بنابراین به نظر می‌رسد نظام ارزشی آن‌ها که تعیین‌کننده نگرش‌های آنان است، بیش از اینکه تحت تأثیر مناسبات و روابط خانوادگی باشد، تحت تأثیر عوامل دیگری از جمله رسانه‌های مجازی باشد. این در حالی است که نظام ارزشی والدین دانش‌آموزان متفاوت است و عموماً متأثر از عناصر فرهنگی و اجتماعی جامعه ایرانی شکل گرفته است. این تضاد و تعارض ارزشی و نسلی، احتمالاً سبب می‌شود روابط و مناسبات خانوادگی و جامعه‌پذیری خانوادگی به‌طورکلی، نتواند تأثیر معناداری بر نگرش فرزندان نسبت به مسائل مختلف داشته باشد.

منابع

- احمدی، حبیب؛ خواجه‌نوری، بیژن و موسوی، مجید (۱۳۸۸). عوامل مرتبط با بزهکاری دانش‌آموزان دبیرستانی. فصلنامه رفاه اجتماعی، ۹(۳۳)، ۱۲۲-۱۰۵.
- برگ، اتوکلاين (۱۳۸۶). روان‌شناسی اجتماعی. ترجمه علی محمد کاردان، تهران: اندیشه.
- بوستانی، داریوش و خواجه‌دولت‌آباد، روح‌الله (۱۳۹۳). بازنمایی بسترهای تسهیل‌کننده مصرف مواد مخدر در دانشجویان (تحقیقی کیفی در باب دانشجویان مبتلا به اعتیاد در دانشگاه شهید باهنر کرمان). مطالعات اجتماعی ایران، ۲، «ویژه‌نامه کرمان»، ۷۳-۵۵.
- پارسیان، منیره، هاشمیان، کیانوش، ابوالمعالی، خدیجه و میرهاشمی، مالک (۱۳۹۴). پیش‌بینی نگرش به مصرف مواد مخدر در نوجوانان بر اساس عوامل خطر ساز تربیتی خانوادگی به‌منظور سلامت روانی نوجوانان در جامعه: طراحی مدلی برای پیشگیری از اعتیاد. مجله دانشگاه علوم پزشکی اردبیل، ۱۵(۲)، ۲۰۶-۱۹۸.
- تشکر، زهرا و معینی، محمدرضا (۱۳۸۱). نگاهی به سرمایه اجتماعی و توسعه. فصلنامه رفاه

- اجتماعی، ۱(۴)، ۲۵-۴۲.
- جزایری، علیرضا، رفیعی، حسن و نظری، محمدعلی (۱۳۸۲). نگرش دانش آموزان مقطع راهنمایی شهر تهران درباره اعتیاد. رفاه اجتماعی، ۲(۷)، ۲۳۰-۲۱۷.
- چوپانی، موسی، پشتیبان، فرزاد؛ پورقادری، پریسا و غلامی، زینب (۱۳۹۶). شیوه‌شناسی آسیب‌های اجتماعی شایع در بین نوجوانان ۱۲-۲۰ سال شهرستان شاهین دژ. مجله روان‌شناسی، علوم تربیتی و علوم اجتماعی. ۲۵(۱): ۱-۱۳.
- خبرگزاری ایرنا (۱۱ خرداد ۱۴۰۱). ۴ میلیون و ۴۰۰ هزار نفر مصرف‌کننده مواد مخدر در کشور وجود دارد. قابل دسترسی در: <https://irna.ir/xjJBcR>
- خبرگزاری تسنیم (۱۴۰۲). مصرف الکل بیشترین اعتیاد شایع در میان دانش آموزان. قابل دسترسی در: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1402/04/31/2929302>
- دلاور، علی، محمدرضایی، علی و علیزاده، ابراهیم (۱۳۸۸). رابطه مؤلفه‌های خانوادگی با نگرش به مواد مخدر در بین دانش آموزان مقطع متوسطه شهر تهران. روانشناسی بالینی و شخصیت، ۷(۲)، ۳۴-۲۱.
- رایینز، استیفن (۱۳۹۲). مبانی رفتار سازمانی. ترجمه علی پارسائیان و محمد اعرابی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- شیخ، محمود و کاشی، علی (۱۳۹۴). بررسی میزان شیوع مصرف مواد مخدر در دانش آموزان ایرانی و ویژگی‌های جمعیت شناختی مرتبط با الگوی مصرف این مواد. مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ۱۴(۳۰): ۱۶۰-۱۴۵.
- ضیاءالدینی، حسن، شریفی، امیر، نخعی، نوذر و ضیاءالدینی، احمد (۱۳۸۹). فراوانی تجربه حداقل یک بار مصرف مواد اعتیادآور در دانش آموزان پسر پیش‌دانشگاهی شهر کرمان. مجله اعتیاد و سلامت، ۲(۳-۴)، ۱۱۰-۱۰۳.
- ضیایی، پروین، حاتمی‌زاده، نیکتا، وامقی، روشنگر و دولت‌آبادی، شیوا (۱۳۸۰). بررسی میزان شیوع مصرف سیگار و سن کشیدن اولین سیگار در دانش آموزان سال آخر دبیرستان‌های شهر تهران در سال تحصیلی ۷۸-۱۳۷۷. تحقیقات نظام سلامت حکیم (حکیم)، ۴(۲): ۸۴-۷۸.
- طالبان، محمدرضا (۱۳۸۱). دین‌داری و بزهکاری در میان جوانان دانش‌آموز، تهران: موسسه پژوهشی فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- عظیمی‌هاشمی، مژگان؛ اعظم‌کاری، فائزه؛ بی‌گناه، معصومه و رضامنش، فاطمه (۱۳۹۴). ارزش‌ها، نگرش‌ها و الگوهای کنش جوانان در خصوص همسرگزینی و روابط پیش از ازدواج (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه‌های استان خراسان رضوی). راهبرد فرهنگ، ۲۹، ۲۱۲-۱۷۹.
- قاسم‌زاده، داوود (۱۴۰۲). مطالعه کیفی علل و زمینه‌های اختلال مصرف مواد مخدر بین دانش آموزان شهر تبریز. اعتیادپژوهشی، ۶۷، ۱۲۶-۱۰۱.
- کلمن، جیمز (۱۳۸۵). بنیادهای نظریه اجتماعی. ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نی.
- گسن، ریموند (۱۳۷۰). مقدمه‌ای بر جرم‌شناسی. ترجمه مهدی کی‌نیا، تهران: مترجم.
- مرادی، شهاب؛ قربانی، راهب و رادبخش، ناهید. (۱۳۹۷). نگرش به مواد مخدر و برخی عوامل مرتبط با آن در دانش آموزان پسر دبیرستانی سمنان. کومش، ۲۰(۲)، ۳۳۵-۳۲۵.

- مهاجر دارابی، هاجر (۱۳۸۶). رابطه نگرش نسبت به مصرف مواد و عوامل پیش‌بینی آن در دختران مقطع دبیرستان شهر تهران. تهران: مرکز تحقیقات سوء مصرف و وابستگی به مواد.
- نجف‌زاده، اسماعیل، جلیلیان، کریم و امیرپور، شهرزاد (۱۳۹۷). بررسی تأثیر دین‌داری بر کاهش گرایش دانش‌آموزان به مواد مخدر. فصلنامه دانش انتظامی، ۳۹، ۱۲۴-۱۰۷.
- نریمانی، محمد، رجب‌پور، مجتبی، احمدی، عذرا، یاقوتی‌زرگر، حسن و رستم‌اوغلی، زهرا (۱۳۹۵). بررسی میزان شیوع و عوامل مرتبط با سوء مصرف مواد در بین دانش‌آموزان شهر سمنان. روانشناسی مدرسه، ۵(۴): ۱۴۵-۱۳۲.
- ولدبیگی، اقبال، نیک‌بخت، عیسی و لشکری، امیر (۱۳۹۶). گرایش به مصرف مواد مخدر در بین دانش‌آموزان دبیرستانی دبیرستان‌های شهر مریوان. رفاه اجتماعی، ۱۷(۶۴): ۲۵۳-۲۳۱.
- یارمحمدی‌واصل، مسیب و قنادی، فاطمه (۱۴۰۱). اعتیاد: سبب‌شناسی، پیشگیری و درمان. همدان: دانشگاه بوعلی سینا.
- Alves, R., Precioso, J., & Becoña, E. (2021). Llicit drug use among college students: The importance of knowledge about drugs, live at home and peer influence. *Journal of psychoactive drugs*, 53(4), 329-338.
- Burt, R. S. (2018). Structural holes. In *Social Stratification* (pp. 659-663). Routledge.
- Fernández-Villa, T., Molina, A. J., Amezcuá-Prieto, C., Mateos, R., Cancela, J. M., Delgado-Rodríguez, M., & Martín, V. (2019). Drug use, family support and related factors in university students. A cross-sectional study based on the uniHcos Project data. *Gaceta sanitaria*, 33, 141-147.
- Fine, B. (2002). *Social capital versus social theory*. Routledge.
- Fletcher, A., & Bonell, C. (2013). Social network influences on smoking, drinking and drug use in secondary school: centrifugal and centripetal forces. *Sociology of Health & Illness*, 35(5), 699-715.
- Francis, J. M., Myers, B., Nkosi, S., Petersen Williams, P., Carney, T., Lombard, C., & Morojele, N. (2019). The prevalence of religiosity and association between religiosity and alcohol use, other drug use, and risky sexual behaviours among grade 8-10 learners in Western Cape, South Africa. *PloS one*, 14(2), e0211322.
- Hirschi, T. (2017). *Causes of delinquency*. Routledge.
- Jang, S. J., Foertsch, S., Johnson, B. R., Ozbay, O., & Takmaz Demirel, F. (2023). Religiosity and deviance among college students in Türkiye: A test of ascetic theory. *Deviant Behavior*, 1-15.
- Kovacs, E., Piko, B. F., & Fitzpatrick, K. M. (2011). Religiosity as a protective factor against substance use among Hungarian high school students. *Substance use & misuse*, 46(10), 1346-1357.
- Miech, R. A., Johnston, L. D., Patrick, M. E., O'Malley, P. M., Bachman, J. G., & Schulenberg, J. E. (2023). Monitoring the Future National Survey Results on Drug Use, 1975-2022:

Secondary School Students. Institute for Social Research.

- Miller, I. W., Ryan, C. E., Keitner, G. I., Bishop, D. S., & Epstein, N. B. (2000). The McMaster approach to families: Theory, assessment, treatment and research. *Journal of family therapy*, 22(2), 168-189.
- Mousavi, F., Garcia, D., Jimmefors, A., Archer, T., & Ewalds-Kvist, B. (2014). Swedish high-school pupils' attitudes towards drugs in relation to drug usage, impulsiveness and other risk factors. *PeerJ*, 2, e410.
- Rice, R. E., Donohew, L., & Clayton, R. (2003). Peer network, sensation seeking, and drug use among junior and senior high school students. *Connections*, 25(2), 32-58.
- Simmel, G. (1997). *Essays on religion* (Vol.10). Yale University Press.
- Tonin, S. L., Burrow-Sanchez, J. J., Harrison, R. S., & Kircher, J. C. (2008). The influence of attitudes, acculturation, and gender on substance use for Mexican American middle school students. *Addictive Behaviors*, 33(7), 949-954.
- Tsering, D., Pal, R., & Dasgupta, A. (2010). Substance use among adolescent high school students in India: A survey of knowledge, attitude, and opinion. *Journal of Pharmacy and Bioallied Sciences*, 2(2), 137.
- Unlu, A., Sahin, I., & Wan, T. T. (2014). Three dimensions of youth social capital and their impacts on substance use. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 23(4), 230-241.
- Walker, R., & Shepherd, C. (2008). *Strengthening Aboriginal family functioning: What works and why?* Melbourne (AUST): Australian Institute of Family Studies.